

Г. Г. Березовська (Умань)

УДК 811.161.2'282.2

НОМІНАЦІЯ СПІДНЬОГО ОДЯГУ В ГОВІРКАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Тематична група лексики (ТГЛ) одягу в різних регіонах була предметом наукового дослідження учених-діалектологів Ф. Бабія, Г. Гримашевич, Л. Пономар, Н. Пашкової, М. Дерке, Н. Клименко, Т. Щербини та ін. Складовою частиною ТГЛ одягу є лексико-семантична група (ЛСГ) назв спіднього одягу.

Назви спіднього одягу в східноподільських говірках не було вивчено, що визначає актуальність нашого дослідження. Метою статті є з'ясування мотивів номінації, особливостей семантики та походження назв спіднього одягу в говірках Східного Поділля.

Матеріалом для дослідження став авторський Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках, укладений за матеріалами, зібраними у 207 говірках Східного Поділля [Березовська].

Тривалий час єдиним спіднім одягом чоловіків і жінок була сорочка. Але з часом її стали використовувати як одяг, що одягають зверху на спідній, який у номінації представлено загальними назвами білизни, назвами спідніх чоловічих штанів і назвами сучасного спіднього одягу чоловіків та жінок [Гримашевич 2003: 87].

Сему 'спідній одяг (загальна назва)' у східноподільських говірках репрезентують загальноновживана назва *б'ілизна* та лексема *б'іл'йо* в різних фонетичних та акцентуаційних варіантах: *б'ілизна*, *б'ілизна*, *б'іл'йо*, *б'ел'йо*.

В окремих говірках названі лексеми є головним компонентом атрибутивних словосполучень, де залежне слово передає диференційна ознака (ДО) 'спосіб носіння': *б'ілизна с'п'ідн'а*, *б'іл'йо т'іл'не*, *б'іл'йо 'нижн'е*, *б'іл'йо с'п'ідн'е* (*с'п'ідне*, *с'п'ідн'е*), *б'іл'о с'п'ідн'е*, *б'ел'йо на т'ел'не*. Із названими атрибутивами утворюють словосполучення загальноновживані лексеми *одяг*, *одежа*, *шмаття*: *'од'аг на т'ел'ний*, *'од'аг 'нижн'ий* (*'нижній*), *'од'аг с'п'ідн'ий*, *го'дежа с'п'ідн'а*, *о'дежа 'нижн'а*, *ш'мат'а с'п'ідн'е*. Незначний ареал у досліджуваних говірках формує прозоро мотивований субстантив *с'п'ідн'е*. Номени – загальні назви спіднього одягу з таким самим значенням відомі багатьом говорам української мови.

Сему 'спідні чоловічі штани' репрезентують мотивовані способом носіння однослівні номінації *п'ідш'таники*, *п'ідш'тан:ики*, *п'ідш'тан'ики*, *п'итш'тан'ики*, *подш'тан'ики*, *потш'тан'ики*, *пош'тан'ики*, *пош'таники*. Морфемна структура лексеми вказує на спосіб використання реалії. Поширеними є лексеми, пов'язані дериваційними зв'язками з лексемою *спід*: *с'подн'і*, *с'п'ідн'і*, *с'подн'іки* [ЕСУМ V: 373]. Незначні ареали утворюють словосполучення, у яких основне змістове наповнення передають атрибутиви: *шт'д'ни с'п'ідн'і*, *шт'д'ни на т'іл'н'і* (*на т'ел'н'і*),

штани /t'el'n'i, б'іл'о с'п'ідн'е, б'іл'йо с'п'ідн'е, б'ілизна с'п'ідн'а. Описові назви свідчать про незавершеність процесу номінації. Вузьколокальною є лексема /*гат'і*, яка сягає праслов'янських коренів [ЕСУМ I: 483]. Запозичення з французької мови *кал'сони*, *кол'сони*, *кал'цони* [ЕСУМ II: 356], *панталони* [ЕСУМ IV: 277], *трико*, *тр'іко* [ЕСУМ V: 637] вживають паралельно із двослівними номенами. Лексема *трико*, кодифікована у СУМ зі значенням 'вовняна чи напіввовняна тканина візерунчатого плетіння для верхнього одягу', 'трикотажний театральний або спортивний костюм, який щільно облягає тіло' [СУМ X: 256], у досліджуваних говірках має широку семантичну структуру й реалізує 11 сем: 'трикотажні жіночі штани до колін', 'бавовняні жіночі труси до колін', 'бавовняна чоловіча білизна', 'бавовняні сорочка і штани', 'бавовняні чоловічі спідні штани', 'трикотажні труси і майка', 'трикотажний спортивний одяг, який щільно облягає тіло', 'трикотажні короткі спортивні штани', 'бавовняна тканина сірого чи синього кольору', 'трикотажні спортивні штани', 'комплект верхнього одягу, що складається з піджака, штанів і жилетки'.

У реалізації семи 'труси, предмет чоловічої нижньої білизни з холошами' та 'труси, предмет жіночої нижньої білизни з холошами', 'жіночі труси без холош, які щільно прилягають до тіла', 'чоловічі труси без холош, які щільно прилягають до тіла' ДО 'стать' не завжди є визначальною. Спільною в репрезентації перших двох сем є лексема *труси*, запозичена з англійської – *trousers* 'штани' [Фасмер IV: 110], яка входить до складу номінативної конструкції *труси с'і'мейн'і*, позначаючи чоловічі труси з холошами. На позначення жіночих трусів із холошами зафіксовано номен *панталони*, запозичений із французької мови, де *pantalon* позначає 'штани, жіноча білизна, яка прикриває нижню частину тулуба' і походить від імені італійського популярного персонажа народних комедій, що носив просторі й довгі штани [ЕСУМ IV: 277]. У „Словнику української мови” слово *панталони* зареєстровано зі значеннями 1. 'заст. 'Штани'. 2. 'Приналежність жіночої білизни, яка покриває нижню частину тулуба звичайно до колін' [СУМ VI: 48]. Додаткові семи опису денотата 'фасон', 'якість тканини, з якої виготовлено одяг', 'довжина виробу', 'стать' у говірці ускладнюють семантичну структуру лексеми *панталони*.

Типи семантичної структури лексеми *панталони*

Типи	Жіночі труси до колін, унизу на резинці	Жіночі труси до колін з рюшиками	Короткі жіночі трикотажні штани	Спідні чоловічі штани	Говірки
1	+				Ят., Сух., Ап., Люш., Лип., Й., Кап., ББ, Бес.,

					Крас., Гр., Ул., Меч., ДП, Гер., Ол., Пол., Рос., Леух., Сем., Г., ММ, Мар., Тр., Крут., Крс., Гл., Прм., Гар., Губ., ББер., Трид., Вікн., Осіт., Гус., Кіб., Мел., Доб.
2		+		+	Степ.
3			+		Тиш., Дах.
4				+	Бок., Кам., Криж., Ц., Мих., Одай

Лексема *п'лаўки* в усіх досліджуваних говірках є спільною в реалізації сем 'жіночі труси без холош, які щільно прилягають до тіла', 'чоловічі труси без холош, які щільно прилягають до тіла', 'короткі чоловічі труси, які щільно прилягають до тіла, призначені для плавання'. Загальнонародній мові лексема відома зі значенням 'короткі чоловічі труси, які щільно прилягають до тіла, призначені для плавання' [СУМ VI: 554] і є прозоро мотивованою. Збільшення семантичного діапазону лексеми в говірках, вірогідно, зумовлено подібністю крою реалій. На позначення набору із семи жіночих коротких трусів, які щільно прилягають до тіла, в окремих говірках зафіксовано плуральну лексему *н'е'д'ел'ки*. Вузьколокальною в досліджуваних говірках на позначення трусів особливого крою є лексема *мат'ки* 'жіночі труси на гудзиках і без матні': *мат'ки / во'ни / шилис'а на / пугов'ічках / а с'уди / де ў нас мат'н'а / а ў них була / дирка* (Бен.). У словнику Є. Желехівського і С. Недільського на позначення панталон кодифіковано лексему *майтки*, що є запозиченням з польської мови, де позначає 'труси, панталони', 'чоловічі штани', 'матроські штани' [ЕСУМ III: 364]. Укладачі ЕСУМ як фонетичний варіант подають лексему *мат'ки* 'жіночі панталони', локалізацію якої обмежують Уманню [ЕСУМ III: 364]. Фіксація лексеми в говірках Одеської обл. вказує на більш широкий ареал побутування лексеми *мат'ки*, фонетичний варіант якої зумовлений співзвучністю з найменуванням іншої реалії, яка є складовою частиною трусів чи штанів. Постання такої лексеми зумовлене не наявністю, а відсутністю деталі, іменованої лексемою *матня* 'частина штанів, де сходяться холоші' [СУМ IV: 650]. Безумовно, зникнення самої реалії привело до зникнення з мовного вжитку й лексеми на її позначення.

Диференціації за статтю не відзначено в назві спідньої бавовняної сорочки без рукавів і без коміра, що представляє спідній плечовий одяг.

У досліджуваних говірках її позначають загальноновживаною лексемою *майка*. М. Фасмер в етимологічному словнику вказує, що лексема *майка* є похідною від назви місяця *май* [Фасмер II: 559]. Г. Гримашевич слушно зауважує, що в цьому випадку лексема втратила своє первинне значення, оскільки цей одяг чоловіки одягають у будь-яку пору року [Гримашевич 2003: 91]. На позначення матроської трикотажної спідньої сорочки з білими й синіми чи чорними смугами в досліджуваних говірках зафіксовано загальнонародну лексему *т'іл'н'ашка*, фонетичний варіант *т'ел'н'ашка* та лексему *мат'роска*, семантика якої виходить за межі мікрогрупи: 1. Кашкет без козирка, який носять моряки; безкозирка. 2. Легкий (до пояса) жіночий одяг; блузка. 3. Матроська смугаста спідня сорочка.

На позначення предмета жіночої білизни, яка щільно облягає груди, у східноpodільських говірках зафіксовано лексеми *нац'иц'ник*, *б'ус'галтер*, *л'іфчик* у різних фонетико-граматичних варіантах *л'іучик*, *л'іфтик*, *л'іфік*, *л'іхвик*, *л'іучики*, *л'іфіки*. Найбільший ареал утворюють похідні від загальноновживаної лексеми *ліф* 'тс' [СУМ IV: 531], запозиченої через російське посередництво з голландської, де позначало *ліф*, *корсет* [ЕСУМ III: 272]. На периферії лексико-семантичної мікрогрупи перебуває лексема *б'ус'галтер*, що є запозиченою з німецької мови та складається із двох основ: іменника зі значенням „бюст” і дієслова зі значенням „тримати” [ЕСУМ I: 315]. Номен *б'ус'галтер* уживани у мові середнього покоління паралельно з назвою *л'іфчик*. Префіксально-суфіксальне утворення від власномовного слова *цицька* ‘жіночі груди’ [Грінч. IV: 430] *нац'иц'ник* теж витіснене на периферію підгрупи й набуває іронічного забарвлення.

На позначення жіночої білизни, яка утворює єдине ціле трусів із бюстгальтером, у східноpodільських говірках зафіксовано лексему *грац'іа*, що, очевидно, є вторинним найменуванням від слова *грація*, яке засвідчено у „Словнику української мови” зі значеннями ‘витонченість, краса в рухах, позах’, ‘надзвичайно красива жінка’ [СУМ II: 158], походить від латинського „краса” і пов'язане з іменем богині краси Грації.

Спідню жіночу шовкову сорочку в східноpodільських говірках номінують лексемами *сорочка*, *рубашка*, *комб'інац'іа*, дериватом *комб'інашка* та словосполученням *сорочка шоу'кова*. У більшості говірок на позначення реалії зафіксовано по одній лексемі. Лише в окремих говірках названі номени вступають у синонімічні зв'язки: *сорочка*, *комб'інац'іа*; *сорочка*, *комб'інашка*; *рубашка*, *комб'інац'іа*. Лексема *комб'інац'іа* є запозиченням з латинської, де позначає ‘поєднання, з'єднання, об'єднання’ [ЕСУМ II: 533]. Зі значенням ‘жіноча шовкова сорочка’ лексема відома багатьом говіркам української мови. Ф. Бабій припускає, що розвиток семантики лексеми відбувався так: *комбінація* ‘жіноча білизна’ (труси й сорочка) – ‘жіноча сорочка’ [Бабій 1975: 56]. На думку Г. Гримашевич, лексема може бути мотивована

дієприкметником *комбінований*, оскільки такий виріб часто виготовляється з поєднання різних матеріалів (шовку, бавовни та ін.) [Гримашевич 2003: 90]. Право на існування, уважаємо, мають обидва припущення, про що свідчить семантична структура лексеми *комб'їнац'їя* в східноpodільських говірках: 1. Спідня шовкова жіноча сорочка з мереживом. 2. Комплект спіднього жіночого одягу. 3. Жіноча трикотажна сорочка. 4. Пошиття одягу з декількох різнокольорових шматків тканини.

Отже, мікрогрупу назв спіднього одягу в східноpodільських говірках формують репрезентанти сем 'спідній одяг (загальна назва)', 'чоловічий і жіночий плечовий спідній одяг', 'стегновий чоловічий спідній одяг', 'стегновий жіночий спідній одяг', 'плечовий і стегновий жіночий одяг'. Переважають однослівні номени або аналітичні назви, у яких основне семантичне навантаження передає атрибутив. Значна фонетична варіативність номенів передає типові фонетичні риси східноpodільських говірок. Окремі номени є полісемічними, зокрема у структурі лексеми *панталони* зафіксовано 4 семи, *трико* – 11 сем, *комб'їнац'їя* – 4, *біл'їо* – 3, *матроска* – 3.

Лексику на позначення спіднього одягу представлено назвами, мотивованими: кольором: *біл'їо*, *білїзна*; способом носіння: *п'їдиш'таники*, *п'їдиш'тан.ики*, *п'їдиш'тан'їки*, *п'їтиш'тан'їки*, *подиш'тан'їки*, *потиш'тан'їки*, *поиш'тан'їки*, *поиш'таники*; призначенням: *п'лаўки*; сезоном носіння: *майка*; професією носія: *матроска*.

Джерела та їхні умовні скорочення

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.; **Гримашевич** – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньоподільських і суміжних говірок. – Житомир : Північноукр. діалектол. центр Житомир. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2002. – 184 с.; **Грінч.** – Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1 – 4; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982 – 2006. – Т. 1 – 5; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 1 – 4.

Література

Бабій 1975 – Бабій Ф. Й. Деякі назви одягу в говірках Горинського Полісся / Ф. Й. Бабій // Студії з мовознавства. – К., 1975. – С. 56 – 60; **Гримашевич 2003** – Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньоподільському діалекті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 /

Гримашевич Галина Іванівна. – К., 2003. – 532 с.; **Дерке 2002** – Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.09 „Фінно-угорські та самодійські мови” / М. Ж. Дерке. – Ужгород, 2002. – 19 с.; **Клименко 2001** – Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Клименко Наталія Борисівна. – Донецьк, 2001. – 400 с.; **Пашкова 1999** – Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. І. Пашкова. – К., 2000. – 19 с.; **Щербина 2003** – Щербина Т. В. Середньонадніпряньсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Щербина Тетяна Василівна. – К., 2003. – 341 с.

Березовська Г. Г. Номінація спіднього одягу в говірках Східного Поділля

Статтю присвячено дослідженню номінативних та семантичних процесів у лексиці на позначення одягу в говірках Східного Поділля, зокрема розглянуто лексико-семантичну групу назв спіднього одягу, їхню ареальну поведінку. Визначено мотиви номінації. З'ясовано, що в досліджуваних говірках переважають назви, мотивовані способом носіння, сезоном носіння, професією, призначенням, кольором. Проаналізовано семантичну структуру лексем. Зазначено, що переважають однослівні номени або аналітичні назви. Зафіксовано вузьколокальні лексеми. З'ясовано етимологію, виявлено, що переважна більшість зафіксованих назв є словами питомого походження та запозиченнями зі слов'янських (польська, російська) і неслов'янських (латинська, німецька, англійська, голландська, французька) мов. Простежено зв'язки засвідчених назв спіднього одягу в східноподільських говірках з відповідними номінативними одиницями інших українських діалектів.

Ключові слова: лексико-семантична група, номінація, сема, назви спіднього одягу, говірки Східного Поділля.

Березовская А. Г. Номинация нижней одежды в говорах Восточного Подолья

Статья посвящена исследованию номинативных и семантических процессов в лексике на обозначение одежды в говорах Восточного Подолья, в частности рассмотрена лексико-семантическая группа названий нижней одежды, их ареальное поведение. Определены мотивы номинации, установлено, что названия мотивированы способом ношения, сезоном ношения, профессией, предназначением, цветом. Проанализирована семантическая структура лексики. Подавляющее большинство зафиксированных названий однословные номинации или аналитические названия. Выяснена этимология, выявлено, что

большинство зафиксированных названий являются исконного происхождения и заимствованные из славянских (польский, русский) и неславянских (германский, голландский, английский, французский) языков. Прослежены связи анализируемых названий нижней одежды в говорах Восточного Подолья с соответствующими единицами других украинских диалектов.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, номинация, названия нижней одежды, сема, говоры Восточного Подолья.

Berezovska H. G. Nomination of underclothes in the East Podillya dialects

The article is devoted to studying nominative and semantic processes in lexical nomination of clothes in the dialects of Eastern Podillya, the lexico-semantic group of the nominations of underwear and their areal behaviour in particular. The motives of nomination were defined. It was found that the predominant motivations are those defined by the way of wearing, season, profession, purpose and colour. Semantic structure of the words which is formed by seme representants „underwear (general name)”, „men’s and women’s shoulder underwear”, „thigh men’s underwear”, „thigh women’s underwear” and „shoulder-and-thigh women’s underwear”. The majority are one-word nominations or analytical names, whose major semantic loading is transmitted by an attributive. Considerable phonetic variability of nominations demonstrates typical phonetic features of East-Podillya dialects. A lot of polysemantic nominations are registered. Specific local lexemes and those possessing a wide semantic structure were registered. The etymology of the lexemes was studied. The majority of the registered words are the ones of specific origin, whose roots come from primitive Slavonic source or were borrowed from Slavic (Polish, Russian) and Non-Slavic (Latin, German, English, Dutch, French) languages. The borrowed lexemes have undergone various assimilative changes on phonetic and lexico-semantic levels. The relationship between the certified names of underwear in Eastern Podillya dialects and relative nominative units of other Ukrainian dialects was observed.

Key words: lexico-semantic group, nomination, names of underclothes, seme, East Podillya dialects.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2012 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Леснова В. В.